

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ, MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Učební osnova předmětu

ZEMĚPIS

alternativní učební osnova pro učební a studijní obory SOŠ a SOU,
které nemají zeměpis jako odborný vyučovací předmět

(minimálně 2 – 3 hodiny týdně)

Schválilo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy
dne 14. 6. 1999, čj 23 093/99-22, s platností od 1. září 1999 počínaje 1. ročníkem

1 Pojetí vyučovacího předmětu

Vyučovací předmět *zeměpis* je koncipován jako *povinný*, ale také zároveň jako *výběrový* nebo *volitelný* všeobecně vzdělávací předmět s průpravnou funkcí směrem k odborné složce vzdělávání. Učivo předmětu zeměpis navazuje na poznatky, které žáci získali na základní škole.

Obecným cílem vzdělávání ve vyučovacím předmětu zeměpis je poskytnout žákům takový souhrn kompetencí, tj. vědomostí, dovedností a postojů, které jsou potřebné pro jejich praktické uplatnění v běžném životě a zároveň podporují a doplňují kompetence, osvojované v dalších, zejména odborných vyučovacích předmětech.

1.1 **Výchovně-vzdělávací cíle**

Vzdělávání ve vyučovacím předmětu zeměpis směřuje k tomu, aby si žák:

kladl geografické otázky a hledal na ně odpovědi:

- Kde je to umístěno?
- Co je na této poloze význačné?
- Jaké to je?
- Proč je to tam?
- Jaký má tato poloha vztah k umístění nebo rozmístění ostatních geografických objektů, lidí a jejich aktivit v prostředí?
- Jak to vzniklo?
- Jaký to má vliv na prostředí?
- Jak by to mělo být uzpůsobeno užitku člověka a přírody zároveň?

osvojit si schopnost získávat, třídit a přiměřeně hodnotit geografické informace:

- uměl pracovat aktivně se všemi druhy plánů, map, se zeměpisnými atlasy, se zeměpisnou literaturou a s dalšími zdroji a podklady při vyhledávání praktických zeměpisných informací,
- dokázal se prakticky orientovat v krajině, uměl určovat světové strany, úhly, směr pohybu, vzdálenosti, nadmořskou výšku a povahu terénu krajiny s pomocí aktivních orientačních pomůcek (kompas, buzola, mapa) a také s pomocí nouzových orientačních indicií a náhradních metod,

- dokázal určovat vlastní a jiná stanoviště v terénu krajiny podle viditelných význačných orientačních bodů, orientačních linií a s pomocí obsahu map velkých měřítek správně orientovaných ke světovým stranám,
- dokázal popsat a charakterizovat s pomocí pozorování a s pomocí vhodných regionálních map a dalších informačních pramenů přírodní, sídelní, kulturní a hospodářské poměry místa bydliště a krajiny místní oblasti (regionu);

naučil se odpovídat na geografické otázky a vytvářet si vlastní názory a osobní postoje k problematice vztahů mezi přírodním a společenským prostředím:

- chápal základní geografické, ekologické a environmentální souvislosti mezi člověkem a prostředím,
- uvědomoval si globální problémy současného lidstva v přírodním i ve společenském prostředí a dokázal na ně reagovat v místním (lokálním) měřítku,
- dokázal se orientovat v hlavních geopolitických změnách a problémech současného světa,
- dokázal pochopit význam zeměpisu (geografie) a jeho současné úkoly při budování globální občanské demokratické společnosti,
- získal si schopnost vytvářet smysl pro jedinečnost a krásu přírody i lidských výtvorů v krajině,
- osvojil si schopnost trvalého zájmu o životní prostředí, o cestování, o poznávání místa svého bydliště, svého regionu, své vlasti i různých zemí světa, o poznávání přírody, života, obyvatelstva, jeho tradic, zvyků a zvláštností v nich,
- dokázal si vytvořit pozitivní vztah k přírodě, k rostlinám, k živočichům, k lidem různých národů, národností, etnik, ras a náboženství a k aktivním prospěšným společenským a kulturním činnostem, které vyplňují pracovní i volný čas;

naučil se používat a organizovat geografické informace a uplatňovat je v rámci praktických dovedností a činností v běžném životě:

- uměl jednat a chovat se v krajině podle zásad pohybu, pobytu, bezpečnosti a přežití v přírodním prostředí,
- uměl bezpečně využít zásady pro přípravu, organizaci a pro vlastní realizaci cestovních, průvodcovských nebo turistických akcí v různých regionech vlasti i světa, a to s lidmi různého věku, různých zájmů, uměl pracovat s různě velkými skupinami a používat různých dopravních prostředků a způsobů pohybu v krajině,
- uměl se orientovat prakticky za účelem cestování v železničních a v autobusových jízdách v rámci dopravních společností, v letových řádech leteckých společností a dokázal vyhledávat nejvhodnější konkrétní dopravní spoje a jiné potřebné informace o veřejné dopravě osob,
- dokázal pracovat prakticky s jízdami, cestovními i jinými mezinárodními doklady (jízdenky, letenky, místenky, cestovní pasy, platební karty, pojistné, řidičské, zdravotní a hygienické dokumenty respektive doklady).

Z hlediska **klíčových dovedností** přispívá výuka zeměpisu k rozvoji komunikativních dovedností žáků a jejich kulturního projevu, k celkovému rozvoji jejich osobnosti a k tomu, aby si uvědomili své možnosti uplatnit se v občanské společnosti, ve své pracovní profesi a v prostředí denního života. Značná pozornost je při výuce zeměpisu věnována i rozvoji kritického myšlení žáků a rozvoji dovedností utvářet si a obhajovat vlastní názory, formulovat vlastní rozhodnutí, řešit problémy a umět spolupracovat při skupinové respektive kolektivní práci. Výuka zeměpisu podporuje a rozvíjí u žáků také praktické manuální dovednosti a činnosti s mapami a s dalšími kartografickými produkty, s potřebnými přístroji a pomůckami, které se uplatňují při cvičení a pozorování v terénu (praktický zeměpis).

1.2 Charakteristika obsahu a organizace výuky

Učivo předmětu zeměpis se v této učební osnově prezentuje celkem v *sedmi tematických okruzích*. V každém z těchto tematických okruhů je učivo předmětu rozděleno na:

- ***základní učivo***
- ***doporučené rozšiřující učivo***.

Základní učivo tvoří základní soubor poznatků specifikovaných v rámci zvolených tematických okruhů a je určeno pro všechny učební a studijní obory, v nichž se vyučuje podle této učební osnovy. V jeho rámci si žáci zopakují, upevní, prohloubí a rozšíří vědomosti a dovednosti a obohatí postoje, které si již osvojili v základní škole. Nově získané kompetence (soubor nově osvojených vědomostí, dovedností a postojů) jsou zaměřeny k praktickému využití v každodenním životě.

Doporučené rozšiřující učivo respektuje zájem žáků a specifika zvolených tematických okruhů učiva. V rámci tohoto učiva může vyučující rozšířit a prohloubit tematiku základního učiva, případně zařadit další zeměpisná témata vztahující se k příslušnému tematickému okruhu, k místu bydliště, k místnímu regionu. Může zařadit také v přiměřené podobě a v přiměřeném rozsahu učivo mimo zvolené tematické okruhy, o které se žáci enormně zajímají, nebo které je mimořádně aktuální.

Výuka předmětu zeměpis v této učební osnově je koncipována jako *otevřený systém učiva* tak, aby vznikl dostatečný prostor k uplatnění co největší *diferenciace v obsahu i v rozsahu učiva* s ohledem na rozdílné vzdělávací potřeby jednotlivých škol. Učební osnova předmětu zeměpis je proto zpracována rámcově. Hloubku učiva, sled a návaznost tematických okruhů, jednotlivých témat a celkovou hodinovou dotaci vyučující a vedení školy přizpůsobí konkrétním potřebám. Vymezení a posloupnost v řazení jednotlivých okruhů základního i doporučeného rozšiřujícího učiva, stejně jako řazení pojmů, poznatků a činností *nejsou pro vyučujícího závazné*, netvoří chronologicky uspořádaný systém učiva, ale jen věcně a logicky utříděný a koncentrovaný obsah učiva. Výčet doporučeného rozšiřujícího učiva uvedeného v této osnově tvoří pouze náměty, které vyučující nemusí nutně všechny využít. Považuje-li to za potřebné a účelné, může si obsah doporučeného rozšiřujícího učiva upravit podle vlastních představ či podmínek ve škole.

Teoretickou výuku, zejména v tematickém okruhu *Praktický zeměpis*, lze vhodně doplnit pravidelně organizovanými systémem zeměpisných pozorování a cvičení v terénu, zeměpisnými exkurzemi a besedami s odborníky, popřípadě zadáním a realizací školního zeměpisného projektu ke zvolené regionální problematice.

Školními zeměpisnými projekty se v doporučeném rozšiřujícím učivu praktického zeměpisu rozumí takové praktické činnosti žáků pod vedením vyučujícího, kde jsou žáci postaveni před řešení určitého úkolu v místě bydliště či školy, který skutečně existuje, nebo by mohl existovat. K řešení či vyřešení úkolů potřebují žáci soubor vědomostí a dovedností ze zeměpisu i z dalších souvisejících předmětů. Zároveň jsou nuceni prakticky jednat - navrhnout řešení, rozhodovat se pro určitý alternativní postup a svá rozhodnutí zdůvodňovat, samostatně zpracovávat svůj vlastní návrh a obhajovat ho. Žáci při realizaci školního zeměpisného projektu poznávají, jaký význam mají geografické vědomosti a dovednosti v praxi různých profesí a funkcí (starosta, úředník, plánovač, architekt, ekolog, stavitel, obchodník).

Integrační mezipředmětové prvky je nutno uplatňovat při výuce zeměpisu přirozenou a nenásilnou formou zejména v učivu o krajině a životním prostředí, o místním regionu a při aktualizaci hlavních politických a hospodářských změn v současném světě. V prvním a ve

druhém případě zejména ve vztahu k biologii, k ekologii krajiny a ke kulturní historii, ve třetím případě v návaznosti na moderní historii a občansky výchovnou problematiku.

Učivo předmětu se doporučuje zařadit do 1. ročníku, v případě studia na maturitní úrovni alternativně také do 2. ročníku, a to v celkovém rozsahu výuky 2 nebo 3 hodiny týdně (s rozšiřujícím učivem pro studium maturitní úrovně). Předpokládá se, že vyučující vypracuje *vlastní časově tematický plán výuky s ohledem na místní podmínky své školy*.

Definitivní výběr učiva v předmětu zeměpis, příslušnou časovou dotaci pro výuku předmětu a jeho zařazení do studijních ročníků stanoví příslušná předmětová komise školy. Rozhoduje se podle toho, zda je zeměpis na škole akreditován jako povinný nebo výběrový či volitelný předmět. Výběrové předměty zvolí a doplní škola do učebního plánu zpravidla podle své profilace, charakteru oboru či regionálních specifik. Volitelné předměty tvoří nabídku pro žáky.

2 Rámcový rozpis učiva

1 Hlavní změny na mapě světa

Základní učivo:

Státy světa. Společná a odlišovací kritéria států.

Aktuální změny na politické mapě světa.

Nadstátní (mezinárodní) organizace, jejich úloha, postavení, činnost.

Doporučené rozšiřující učivo:

- *Současná ohniska politických, národnostních, etnických a náboženských konfliktů ve světě, jejich lokalizace, příčiny, možná řešení.*
- *Skupiny států světa podle současného stupně rozvoje.*

2 Globální problémy lidstva očima geografů

Základní učivo:

Místní (lokální), oblastní (regionální) a celosvětové (globální) vlivy lidských aktivit na prostředí, na planetu Zemi.

Globálně myslet, lokálně jednat - zásada současných společenských přístupů v řešení problematiky lidé - prostředí.

Současné globální problémy lidstva ovlivňující prostředí:

- *hospodářské problémy:* oblasti světa trpící permanentní chudobou, oblasti s nedostatkem energie, vody a dalších přírodních zdrojů (suroviny),
- *společenské problémy:* problematika války a míru, lokalizace aktuálních válečných konfliktů, političtí a váleční emigranti (běženci, uprchlíci a utečenci), problematika přelidnění, hladu, civilizačních nemocí, nemocí vázaných na přírodní prostředí, narušené společenské prostředí: nezaměstnanost, negramotnost, rozpad rodin, kriminalita, prostituce, drogová závislost, AIDS, narušování výchovy dětí, přebytek informací;
- *ekologické a environmentální problémy:* globální narušení životního prostředí na Zemi, ubývání lesů a zemědělské půdy, znečištění ovzduší, vodstva a půd, rozšiřování pouští, oteplování klimatu.

Doporučené rozšiřující učivo:

Světové (globální) ekologické a environmentální problémy, jejich podstata a důsledky. Posouzení jejich vratnosti a nevratnosti, možná řešení a cesty k nápravě:

- *narušování ozonové vrstvy atmosféry,*
- *zesílený skleníkový efekt atmosféry a předpokládané globální oteplování klimatu Země,*
- *kyselá atmosférická depozice (kyselé deště),*
- *snižování úrodnosti půd a rozšiřování pouští,*
- *znečišťování moří a oceánů,*
- *kácení a vypalování tropických deštných lesů,*
- *snižování biologické rozmanitosti ekosystémů v biosféře,*
- *vypouštění a hromadění toxických chemických a radioaktivních látek v prostředí.*

3 Krajina a životní prostředí

Základní učivo:

Specifikace pojmů: krajina, příroda, prostředí, přírodní prostředí, životní prostředí, ekologie, ekologický, environment, environmentální, environmentalistika.

Krajina, vlastnosti krajin, složky krajin, krajinotvorní činitelé a procesy.

Typy krajin. Přírodní krajiny. Kulturní krajiny. Funkce kulturních krajin.

Příroda. Přírodní prostředí. Životní prostředí lidské společnosti a jeho složky.

Působení prostředí na člověka a lidskou společnost. Vliv prostředí na lidské osídlení.

Vlivy lidské společnosti na krajinu a na životní prostředí. Narušování a ovlivňování složek přírodní sféry lidskou činností. Kladné příklady lidských vlivů na krajinu a na životní prostředí.

Doporučené rozšiřující učivo:

Úsilí o ochranu a rozvoj životního prostředí lidské společnosti:

- *trvale udržitelný rozvoj lidské společnosti jako zásadní program mezinárodní ekologické respektive environmentální politiky,*
- *nástroje k ochraně a rozvoji životního prostředí,*
- *cíle a zásady moderní ochrany přírody,*
- *ekologické přístupy a chování každého člověka v životním prostředí,*
- *státní ekologická a environmentální politika a hlavní instituce,*
- *nevládní ekologické organizace a iniciativy,*
- *školní projekt s regionální ekologickou tematikou.*

4 Praktický zeměpis, zeměpisná cvičení a pozorování v přírodě, zeměpisné exkurze

Základní učivo:

Orientace v krajině a praktická topografie: praktické činnosti s mapami, s kompasem a buzolou, s azimutem, určování vlastního stanoviště, určování význačných orientačních bodů a orientačních linií v terénu, určování světových stran náhradními metodami, odhad vzdáleností a výšek objektů v terénu, náčrty, nákresy, pochodové značky, turistické značky.

Doporučené rozšiřující učivo:

Zásady pobytu, pohybu a přežití ve volné přírodě, základy turistiky a táboření:

- *základní principy pobytu a pohybu ve volné přírodě,*
- *základní principy tepelné ochrany proti vlhkosti a proti větru,*
- *prostředky k zajištění energie (potravy),*
- *prostředky k zajištění bezpečnosti,*
- *prostředky k zajištění transportu,*
- *výzbroj, výstroj, údržba výstroje a výzbroje,*
- *prostředky k dokumentaci pobytu a pohybu v krajině,*
- *vedení skupiny a aspekty psychické odolnosti, příprava na akci,*
- *zásady táboření a bivakování,*
- *činnosti za pochodu, přesunu, jištění a bezpečnost, smluvené signály,*
- *subjektivní a objektivní příčiny chyb a nehod, poučení z nich,*
- *základy navigace v terénu krajiny, hodnocení a prognózy počasí,*
- *hygiena a první pomoc,*
- *ekologická likvidace odpadů,*
- *základní pravidla přežití v extrémních situacích,*
- *zásady pěší turistiky,*
- *příprava orientačního běhu,*

- *zásady praktické cykloturistiky,*
- *zásady vodní turistiky,*
- *školní zeměpisný projekt k některému z uvedených témat.*

5 Místní oblast (region) a její postavení v České republice

Základní učivo:

Specifikace pojmů: sídlo, obec, oblast, region, samospráva obcí, územní organizace státní správy (okresy a vyšší územně správní celky – kraje).

Geografická poloha obce v místní oblasti (v místním regionu), geografická poloha místního regionu v České republice.

Přírodní poměry v místním regionu.

Sídelní a hospodářská organizace místního regionu.

Životní prostředí v místním regionu.

Doporučené rozšiřující učivo:

Společenská a kulturní specifikace místního regionu, kulturní zeměpis:

- *počátky osídlení místního regionu,*
- *hlavní historické etapy v životě místního regionu a jejich odraz v prostředí,*
- *významné historické a kulturní události, památky a osobnosti,*
- *historická a současná struktura obyvatelstva a osídlení, tendence,*
- *svědectví zašlých časů: život na venkově a ve městech, místní kultura, tradice, zvyky a zajímavosti,*
- *současný život na venkově a městech, bydlení, životní styl, kontrasty, tendence,*
- *hospodářská struktura, specializace a organizace místního regionu, historie, vývoj, prognóza,*
- *doprava, služby a cestovní ruch v místním regionu,*
- *sběratelství a dokumentace života v regionu,*
- *školní zeměpisný projekt k některému z uvedených témat.*

6 Zeměpis cestovního ruchu

Základní učivo:

Rekreace a cestovní ruch jako součást činností sféry služeb.

Podmínky a předpoklady cestovního ruchu.

Přírodní předpoklady cestovního ruchu.

Společenské předpoklady cestovního ruchu, vybavenost oblastí cestovního ruchu.

Praktické zásady a činnosti při přípravě, organizaci a realizaci výletů, cest, exkurzí a rekreačních pobytů.

Příprava turistických map, turistických průvodců a cestovních itinerářů.

Praktické činnosti s autobusovými a železničními jízdními řády, orientace v letových řádech leteckých společností, vyhledávání optimálních spojů a přestupů.

Praktická orientace a manipulace s jízdními, cestovními a jinými mezinárodními doklady pro cestování (jízdenky, místenky, cestovní pasy, platební karty, pojistné, řidičské, zdravotní a hygienické dokumenty respektive doklady).

Doporučené rozšiřující učivo:

Územní rozmístění oblastí cestovního ruchu:

- *oblasti cestovního ruchu v České republice,*
- *hlavní oblasti cestovního ruchu v Evropě,*
- *mimoevropské hlavní oblasti cestovního ruchu.*

7 Význam zeměpisu a jeho současné úkoly v denní praxi

Základní učivo:

Specifikace pojmů: zeměpis, geografie, geograf.

Význam zeměpisu pro poznávání světa a prostředí, které nás obklopuje:

- praktický užitek zeměpisných znalostí v každodenním životě jednotlivce a společnosti,
- uplatnění geografie v praxi v jednotlivých hospodářských a technických oborech a profesích,
- spolupráce geografů a integrace geografie s ostatními vědeckými obory.

Doporučené rozšiřující učivo:

Školní zeměpisné projekty: konkrétní nebo simulované příklady úkolů, které řeší geografové v praxi nebo při nich významně spolupracují.

Doporučené učebnice, metodické příručky a literatura pro výuku zeměpisu podle této učební osnovy:

Herink, J.: Lidé a příroda. Učebnice zeměpisu pro základní školy a víceletá gymnázia. Praha, Nakladatelství České geografické společnosti, s.r.o., 1998.

Titul je vhodný pro učivo v 2. a 3. tematickém okruhu.

Herink, J., Holeček, M.: Příručka k učebnici zeměpisu Lidé a příroda. Praha, Nakladatelství České geografické společnosti 1997.

Titul je vhodný pro učivo v 2. a 3. tematickém okruhu.

Hrala, V.: Geografie cestovního ruchu. Praha, IDEA SERVIS, konsorcium, 1994.

Titul je vhodný pro učivo v 6. tematickém okruhu.

Kühnlová, H.: Tady jsem doma aneb Poznej dobře svoje bydliště. Pracovní učebnice. Praha, nakladatelství MOBY DICK 1998.

Titul je vhodný pro učivo v 5. tematickém okruhu.

Kühnlová, H.: Metodická příručka k pracovní učebnici zeměpisu: Tady jsem doma aneb Poznej dobře svoje bydliště. Praha, nakladatelství MOBY DICK 1998.

Titul je vhodný pro učivo v 5. tematickém okruhu.

Kühnlová, H.: Školní geografický projekt. In: Geografické rozhledy. Praha, Česká geografická společnost 1993-1994, roč.3, č.3, s.72-73.

Titul je vhodný pro pro metodiku a organizaci školních zeměpisných projektů, doporučených pro rozšiřující učivo v 3., 4., 5. a 7. tematickém okruhu .

Kühnlová, H.: Zeměpis pro život. Pracovní učebnice. Praha, Nakladatelství České geografické společnosti 1995.

Titul je vhodný pro učivo ve všech tematických okruzích.

Mariot, P., Müllerová, V.: Zeměpis cestovního ruchu. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1992.

Titul je vhodný pro učivo v 6. tematickém okruhu.